

Оксана Коваль

Експресивні можливості художніх звертань у поетичній мові поетів-«неокласиків»

Стаття присвячена дослідженню експресивних можливостей художніх звертань у поетичній мові «неокласиків». У роботі також з'ясовуються функції, стилістичні та структурні особливості звертань, простежується тенденція індивідуального слововжитку у мовотворчості митців.

The article is dedicated to artistic lexical of language creativity of Ukrainian poets-«neoclassics». The sources and originality of poets stylistic skill are found out. Lexical variety and semantic peculiarities of artistic language are examined. The functions, semantic-stylistic and structural peculiarities of language means are defined.

Самобутність стилю митця визначається насамперед синтаксичною будовою тексту. Як зауважила Л.Мацько, синтаксис через свій конструктивний характер, що виявляється у здатності до побудови нових структур із лексичного та морфологічного мовного матеріалу, має великі стилістичні можливості [6, с. 60].

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки важливу роль у дослідженні лінгвістики тексту (А. Загитко, В. Чабаненко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Л. Корновенко та ін.) відіграють функціональний і когнітивний підходи, які дозволяють розкрити в синтаксисі художнього твору особливі елементи експресії та естетики, різні аспекти індивідуальної мовотворчості митця, спосіб мислення автора, його світогляд та ставлення до дійсності. На думку А. Єфимова, «уся архітектоніка словесної тканини – відбір конструкцій, їх організація, розміщення і об'єднання, уся словесна композиція твору перебувають у прямій залежності від своєрідності індивідуального синтаксису кожного поета і прозаїка» [3, с. 415].

Поетична мова являє собою складне поєднання образних засобів та індивідуально-авторських стильових модифікацій, тому їй потребує уважного вивчення. У процесі художнього освоєння світу талановитий майстер слова знаходить такі мовно-виражальні форми, які стали б основою для створення конкретно-чуттєвих наочних образів, служили б джерелом емоційно-оцінного змісту та підкреслювали несподіваність авторських асоціацій. Як зазначив В. Чабаненко, «асоціації можна вважати універсальними чинниками розвитку й збагачення мови. Вони повсякчас сприяють не лише поглибленню людських знань про внутрішню сутність і взаємозв'язок понять, не тільки накопиченню нових понять, а й виникненню нових мовних знаків, мовних засобів, удосконаленню мовної структури» [11, с. 137].

Мета нашої роботи – виявити індивідуально-авторські особливості у використанні звертань, а також дослідити способи організації та функції художніх звертань у поетичній мові «неокласиків».

Для створення нових оригінальних образів митці застосовують усі види тропів, фігур та стилістичних прийомів. Їх мовна практика продовжує найкращі традиції розвитку художніх

функцій звертання. Як виразові засоби, вони міцно вростають у твори поетів, виконуючи не тільки суто номінативну роль, а й підкреслюючи ставлення мовця до співрозмовника чи іншої особи. Різні за формою, звертання надають контекстам ліричних, урочистих, інтимних та інших відтінків.

Стилістична роль звертання залежить від його семантичного наповнення і від його номінативних якостей» [7, с. 251]. Значного стилістичного забарвлення набувають звертання при підметі, вираженому особовим займенником. Такі звертання можуть інтимізувати мовлення, надавати йому голубливих, урочистих тонів, або навпаки – накладати на контекст негативне забарвлення докору або зневаги: *О земле, лиш одна могла ти / Прославить вроду срібних днів* [11, с. 68]; *Три ночі ти, красуне величава, / цвітеши, розклавши на воді листи* [2, с. 115]; *Із бур, о молода гонице, ти пролила своє дання* [2, с. 53]; *О ви, чуття самовіддані й прості, / Як красите ви бідний людський рід* [3, с. 51]; *Що обіцяєш їй ти, сива скроне? Фальшиву мудрість? Безперечний нуд?* [3, с. 44]; *Коли ж ти вийдеши, ніжна Ярославно, / На темний вал одчаю і жаги?* [11, с. 94].

Переважає більшість звертань у поетичному словнику «неокласиків» відзначається підкресленою емоційністю, образністю. Їх призначення – не стільки назвати предмет, скільки дати йому оцінку.

Поширеним у «неокласиків» є звертання до неживих предметів, що додає мові експресивного забарвлення, робить її більш інтенсивною. Застосовуючи засіб персоніфікації, митці створюють чуттєві, проникливі художні образи. Це звертання до тих предметів, які викликають переживання під час роздумів або смутку, а також захоплення, замилювання у хвилини радості чи піднесення. У такий спосіб поети намагаються залучити читача до співпереживання, викликати в нього ті почуття, які охоплюють самого автора: *Зростуй, липню кучерявий!* [2, с. 91]; *Про що ти баєш, вітре? – / Вій, вітре, / вій, / бай, сонний, / бай* [2, с. 164]; *Віро-невіро, / зрадо моя! / Квітка блакитна, / ти – не моя!* [2, с. 152]; *Яка краса! О земле, – глянь!* [6, с. 330]; *Ох, пісне, чому, як той птах, не летити* [6, с. 33]; *О свічко, свічко! / Чом ти догоріла?* [6, с. 97]; *Відкривай гарячі груди, / Мати земле!* [6, с. 218]; *О як,*

часино виходу остання, / Чарує дорога твоя яса! [3, с. 45]; *Крайно див загублена моя, / Я знав тебе у дні щасливі, давні* [3, с. 37]; *Ох, де ж ви, надії, поділись?* [6, с. 53]; *О хвиля ніжного спочинку, / Мов ночі темний оксамит* [4, с. 58]; *О ранкова вродлива мить* [4, с. 57]. Омріяний образ **волі**, оспіваний майже всіма українськими поетами, по-новому звучить у мовотворчості Ю. Клена. Автор не тільки звертається до волі, як до живої істоти, сильної і непереможної, а й висловлює свою надію на те, що український народ здобуде свободу, подолавши труднощі та перешкоди: *О воле, що нема їй перепон, / Що суходіл і море перекрає! / Чи чуєш ти, як темна буря грає?* [4, с. 31].

Неабияке естетичне значення та емоційне навантаження в художній мові «неокласиків» мають звертання до тварин та птахів, які стають ніби співучасниками долі поета чи його героїв, їх почуттів. Головну роль тут відіграє традиційне символічне значення вживаних образів: *Не спіткнися, коню! Серце не в полоні, / Розвиває вітер спанчі червоні...* [6, с. 156]. У звертанні до сокола втілено сміливість, мужність та силу всього народу: *Соколе, друже! Вгору летім, / Сяймо огнем молодим!* [6, с. 330]. Радість, оновлення життя виражає М. Рильський через звертання до жайворонка: *Вийся, жайворонку, вийся / Над полями* [6, с. 40]. Завдяки таким звертанням автор надає художньому мовленню піднесеного, патетичного звучання.

Експресивності набувають епітетні звертання. Це «другі звертання, які стоять біля основного, номінативного, і пояснюють, виділяють, підкреслюють певні ознаки особи чи предмета» [1, с. 383]: *О моя тривого невгасима, / Синьооке і біде дитя!* [6, с. 98]; *Брате мій, сестро, любі мої, / Вітер жене нас у дивні краї* [2, с. 50]; *О пращурі прийшлих віків, / в музику закохані діти!* [2, с. 112]. Згадуючи геніальних митців минулого, М. Зеров підкреслює талановитість поетів, засвідчує своє захоплення їх творчістю у звертанні **розкішне гроно**: *Братерство давніх днів, розкішне любе гроно!* [3, с. 81].

У творчості М. Рильського спостерігається наслідування народнопоетичних традицій: *Ех, Юлію! Голубчику мій сизий!* [6, с. 348]. Звертання у фольклорі супроводжуються звичайно метафоричними словами типу *серденько, золото, соколе, лебедоньку* та ін., де вони підкреслюють піднесений, схвилюваний настрій того, хто говорить.

Трапляються випадки, коли епітетні звертання нанизуються: *Незмінний свідку пращурів моїх, / Золотооке небо! Ясний світе!* [6, с. 359]; *О серце світу, муз житло нове, / Наші Геліконе, наша Пієріє!* [3, с. 60]. Така градація призводить до посилення характеристики та наростання емоційної напруги, увиразнює поетичне мовлення.

Досить своєрідними є субстантивовані звертання. Вони виступають як означення до

пропущеного номінативного звертання, відтворення якого можливе на тлі більш широкого контекстуального поля. Змістом таких звертань є «називання властивостей, ознак певних об'єктів, їх оцінка, емоційна характеристика» [1, с. 382]. Виражене епітетом, таке звертання приваблює читача своєю образністю та естетичною вишуканістю: *Ви тут, мої милі... не в лісі ростете, / Не в травах зелених і пишних цвітете* [6, с. 32]; *Ти все стоїш, веселий, ясновидий...* [3, с. 28]; *Як жадібно ти ловиш, темнотора, летюче листя слів* [4, с. 70]; *Де ж ти, прекрасная, де ж ти, щаслива, / В сяйві краси, як у пишнім вінку* [6, с. 35]; *Вітай, благословенна!* [3, с. 26]; *Радій, зневажнику, бери мене на посміх* [6, с. 292]. У мовотворчості М. Зерова та Ю. Клена наявні субстантивовані звертання до Києва. Автор не вживають пряму номінацію, а використовують епітет **золотоглавий**. Так митці висловлюють гордість і любов до рідного міста, оспівуючи водночас його красу й велич: *О златоглавий! Не раз голота / Татарська пила твою чисту кров, / Не раз знуцалася з твоєї плоті, / Та духу твого варвар не зборов* [4, с. 109]; *Вітай, замріяний, золотоглавий! На синіх горах... загадався, спить* [3, с. 27]. Такі звертання можуть вносити у текст відтінок особливої близькості, інтимності.

Особливою експресивністю позначені субстантивовані звертання, в ролі яких виступають прикметники з суфіксами пестливості, що стилізує текст під усно-розмовне мовлення: *А їх багато є, твоїх синів, / обвіяних снігами та вітрами. / Не плач, старенька! Він же не умів / Продатися* [6, с. 234]; *Мій бідненький, постій* [6, с. 352].

Виразними є звертання фольклорного походження: *О серце, оповите снами, / чому ти не дзвінка стріла?* [2, с. 60]; *О світе ясний, світе радісний, / ти згас навк* [2, с. 88]. Вони можуть вживатися з відтінком голубливості, чим інтимізують поетичне мовлення, і тому мають високий ступінь емоційності: *Привіт тобі, моє ластовенятко, / Що, з рідного полинувши гнізда, / десь пурхаєш над голубим Дністром* [2, с. 132]; *Ось біла корчма. Кроком Дон-Кіхота / Ми увиходим... Серденько моє! / Чи цей корчмар, годована істота, / І нас, як лицаря худого, не поб'є?* [6, с. 175]. Зменшено-пестливі назви звертання «переносять свою емоційну силу на весь контекст, в якому вони вживаються» [7, с. 259].

Активно вживають «неокласики» звертання, підсилені вигуками. За своїм походженням вигуки є одиницями, що виражають емоційне ставлення мовців до певних об'єктів чи явищ, своєї переживання. Вони позначені емотивною експресивністю, тому, поєднуючись із звертаннями, змінюють виразність поетичного мовлення. Найчастіше разом із звертаннями поети вживають емоційні вигуки **о**, **ох**, які в різних контекстах виражають почуття захоплення, болю,

розпачу, здивування, несподіваності, урочистості тощо: *О нерозсуднику! Хіба не вища воля / Дарує пристрасті?* [11, с. 89]; *О ви, чуття самовіддані й прості, / Як красите ви бідний людський рід!* [3, с. 51]; *О, ранкова врочиста мить!* [4, с. 57]; *О четвертована Вкраїно!* [4, с. 97]; *Смутна, о земле, ти! Скупа, обітована!* [3, с. 69]; *О давня провесно бліда* [6, с. 278].

Набагато меншу за кількістю групу становлять звертання, поєднані з імперативними вигуками **гей, нум**, які виражають волевиявлення мовця: *Ану-бо, хлопці, / Котіться з криш* [6, с. 282]; *Гей, удармо в струни, браття, / В золотії* [6, с. 52].

Своєрідним естетичним забарвленням наділені звертання-перифрази. Використання замість звичайної номінації певного об'єкта його істотних і характерних ознак, робить контекст більш виразним. Це допомагає не лише уникнути повторень, а й водночас висловити авторське ставлення до об'єкта розповіді: *Яким ти чином возсіяв еси / Між крамарів на чесному бенкеті - / Новий Орфею, славний во кларнеті?* [Тут ідеться про П. Тичину] [3, с. 71]; *О синява вічна без хмар!* [Небо] [4, с. 38]; *Бийся, не спиняйся ні на мить, / О крициве серце індустрії!* [Донбас] [2, с. 130]; *О гроно п'ятірне нездоланих співиці!* [поети-«неокласики»] [2, с. 102]; *А земля затулила вуха... / Господине стара, не спи* [9, с. 50]; *О ліліє струнка в намисті рос, / Яку плекала мудрість Ярослава!* [Софійський собор] [4, с. 77]. Такі звертання вражають несподіваними асоціаціями, свіжістю барв.

Звертання-перифрази іноді виступають у формі прикладки. Вони органічно зливаються з основною формою, посилюючи її образну характеристику: *Ви вже давно ступили за поріг / Життя земного, лірники-півбоги* [поети] [3, с. 65].

Народнопісенним колоритом позначені повторювані звертання, які є своєрідним відступом від усталеного їх уживання. Такий прийом посилює синтаксичну і стилістичну виразність тексту. Висловлюючи найвищу міру переживань поета, повторюване звертання привертає максимальну увагу читача: *Земле, ти, земле, дарма / Думають: сіра-сириця* [11, с. 50]; *Мрії, мрії золоті, / Чому ви лише мрії* [6, с. 61]; *Марно кидаю поклик полям: / Де ти, Жанно, о Жанно, о Жанно!* [4, с. 47]; *Мамо, сива мамо! / Муко ти моя!* [6, с. 185]; *Сестро, сестро, ти зелена руто, / Ти зозуле, в гаї на калині!* [6, с. 211].

Іноді звертання стає основним центром, на якому побудовано всю поезію. «Ампліфікуючись на фоні цілого контексту, звертання виступають домінуючим засобом напруженого емоційного мовлення» [1, с. 383]: *Заклинаю вітер і хмари, / Заклинаю, земле, тебе!* / *І бринять найміцніші чари - / Заклинаю сонце сліпе. / Пролетіли огненні бджоли / Між зелених полів людських. / Заклинаю вас, тихі доли, / Не пускайте до себе їх! / А глухі снігові градини, / Смілий вітре, хоч ти розвій, - / Хай живуть і квітки, й рослини / У країні бідній*

мої! / *Ясний світе, степе без краю, / Срібна пісне роси й трави, / Вас кохаю, вас заклинаю, / Хочу бути таким, як ви!...* [11, с. 56].

Характерною особливістю в мовотворчості «неокласиків» є широке вживання риторичних звертань. Формально риторичні звертання нічим не відрізняються від власне звертань. Однак щодо змісту і призначення вони (риторичні звертання) не являють собою засіб спонукати співрозмовника до відповіді, а використовуються як стилістичний прийом, як спосіб відтворити стан мовця, його вподобання, думки, почуття. Здебільшого у ролі риторичних звертань можуть виступати найменування речей, рослин і тварин, абстрактних понять, імена міфічних персонажів та історичних осіб [5, с. 109-110]: *О дядю Соль! То все була химера* [3, с. 52]; *Яка ж гірка, о Господи, ця чаши* [3, с. 66]; *Птиці у вирії вертають, Маріє* [9, с. 99]; *Стара романтико! Жива ти ще в поетах* [3, с. 68]; *Тифе мій! Ти непристойний гість* [3, с. 74]; *Жовтих стеблин розмово, / не шепотіти тобі!* [10, с. 58]; *Сліпа жаго, непереможна вродо!* [11, с. 71]; *Всесильний владарю світів, Гряде огненна завірюха* [11, с. 116]; *Ти, Еклезі, наш найсвятіший храм* [3, с. 22]; *Безнадіє, / Де краще знайдеш ти куток?* [11, с. 113]; *Прийми, майбутній часе, спадок: / Бездахі ребра й бедра стін* [4, с. 51].

Емоційно насиченими є риторичні звертання, які супроводжуються означальними підрядними реченнями. Часто їх емотивна виразність підсилюється вигуком: *О бенкет ночі, / Що над землею стеле чумний чад! / О мертвих тіл багряні гекатомби! / Що звалося «душа», «зоря», і «сад»!* [4, с. 79]; *О золото глибоких надр, / Що хвилями усе затопить! / О золото кипуче ватр, / Що захлинулась ним Європа!* [4, с. 29].

Із риторичними звертаннями тісно пов'язані риторичні запитання та оклики. У мовотворчості «неокласиків» вони знаходять широке застосування і відзначаються високим рівнем художнього осмислення та майстерністю використання: *Хто знав, що й до тепер, до років горя й праці / Ті лезковажні дні, уламки буйних літ, / Простягнуть золотий, метеоричний слід?* [3, с. 84]; *Чи ж так синів цей степовий простір, / Коли тут край вікна, в дідівській хаті / Сидів старий у шовковім халаті / І в далину глядів з округлих гір?* [3, с. 32]; *Масте серце із криги - / Треба ж його розтопить!* [11, с. 72]; *Чи ж не іронія то долі, / що, перемучені в неволі, / газовні ті святі отці / під батогоми будували / і власним потом поливали / попи-священники й ченці!* [4, с. 270].

Отже, у користуванні звертаннями поети-«неокласики» виявили високий рівень майстерності та неабияку художню силу. Звертаючись до таких неживих предметів та абстрактних понять, як земля, небо, сонце, Україна, сокіл, поети стверджують свою любов до рідного краю та його традицій. У звертаннях до історичних осіб відображається захоплення митців минулим, повага до діяльності видатних

постатей. Велика кількість риторичних звертань та запитань, що містяться у віршованих контекстах, свідчить про філософський характер поетичного мовомислення.

1. *Драй-Хмара М.П.* Вибране / М.П. Драй-Хмара. – К.: Дніпро, 1991. – 210с. 2. *Ефимов А.И.* Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1961. – 517 с. 3. *Зеров М.* Твори: У 2-х т. / М. Зеров. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1. – 360с. 4. *Клен Ю.* Вибране / Ю. Клен. – К.: Дніпро, 1991. – 460с. 5. *Коваль А.П.* Практична стилістика сучасної української мови / А.П. Коваль. –

К.: Вища шк., 1987. – 350 с. 6. *Мацько Л.І.* Риторика / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 312 с. 7. *Пономарів О.Д.* Стилiстика сучасної української мови / О.Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1993. – 248 с. 8. *Рильський М.* Збірник творів: У 20-и т. / М. Рильський. – К.: Наукова думка, 1983. – Т.1 – 345 с. 9. Сучасна українська літературна мова: Стилiстика / за заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588 с. 10. *Чабаненко В.А.* Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку / В.А. Чабаненко // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 132-137. 11. *Филипович П.* Поезії / П. Филипович. – К.: Радянський письменник, 1989. – 215с.

Оксана Кушлик

Словотвірна спроможність відприкметникових інхоативних дієслів на позначення світлових та кольорових відтінків в українській мові

У статті досліджено дериваційну спроможність відад'єктивних дієслів зі значенням «ставати щодо світлових та кольорових відтінків таким, як визначено твірною основою», зокрема простежено належність дериватів до субстантивної та вербальної словотвірних зон; виявлено ступінь наповнення кожної із зон; визначено набір словотворчих засобів, що експлікують словотвірні значення дериватів у межах кожної зони.

This article researches derivation capability of verbs formed from adjectives with ingressive meaning, in particular it traces belonging of derivatives to the substantive and verbal word-formative zones; identifies the degree of their respective filling; determines the choice of the word-formative means which explicit word-formative meanings of derivatives within the boundary of each zone.

Проблема створення типології словотвору з опертям на твірну основу як типологізувальний чинник набуває все більшої актуальності в українській дериватології. Планомірне системне вивчення словотвірної спроможності різних лексико-граматичних розрядів твірних слів загалом та лексико-семантичних груп зокрема стало можливим в рамках порівняно недавно сформованого основоцентричного підходу, який, «доповнюючи характеристики словотвірних систем, змодельованих на основі традиційного, формантоцентричного підходу» [8, с. 7], є необхідною умовою адекватного відображення словотвірної системи української мови.

Показником дериваційного потенціалу аналізованого (вершинного) слова є його словотвірна парадигма – комплексна системоутворювальна одиниця, що становить «особливу мікросистему дериватів одного ступеня творення, об'єднаних тотожністю твірної основи і протиставлених словотворчими формантами» [2, с. 29]. В україністиці на основі аналізу структури й семантики словотвірних парадигм уже проаналізовано дериваційний потенціал прикметників [9], іменників [1; 2; 13], окремих лексико-семантичних груп дієслів [10; 14; 19].

Дериваційна спроможність вторинних дієслів, тобто тих, що походять від інших частин мови, ще не була предметом докладного вивчення. Об'єктом пропонованого дослідження є відприкметникові (відад'єктивні) дієслова.

Лінгвістичні розвідки останніх десятиліть свідчать про зацікавлення науковців проблемами відприкметникових дієслів. Так, Л. Юрчук, аналізуючи суфіксальне словотворення дієслів української мови, виявляє структурно-семантичні типи відприкметникових вербативів, доходить висновку щодо продуктивності/непродуктивності тих чи тих словотворчих формантів [27]. К. Городенська, досліджуючи питання префіксально-суфіксального словотворення в українській мові, виокремлює групу дієслів відіменного походження, а серед них префіксально-суфіксальний тип відад'єктивного походження; виявляє словотвірні моделі префіксально-суфіксальних утворень з огляду на чотири основні суфікси (-и-, -і-, -а-, -ува-), окреслює ступінь продуктивності їх та порушує проблему подвійної словотвірної мотивації деяких відприкметникових дієслів [6, с. 306 – 313]. В іншій науковій праці К. Городенська описує структуру відіменних (серед них і відприкметникових) дієслів української мови з наведенням кількісних показників наповнюваності «структурних класів» [7]. Проблему множинності словотвірної похідності дієслів, зокрема і відад'єктивних, продовжує розвивати В. Топіха, встановлюючи типи та причини полімотивованості [24]. Префіксальне словотворення відприкметникових дієслів досліджували В. Русанівський [18] та частково С. Соколова [20].